

Mekânın Biçimlendirilmesi ve Kentsel Morfoloji

Tolga ÜNLÜ

Mersin Üniversitesi
tolgaunlu@gmail.com

Özet: Kentin yapısının kurgulanması ve kentsel mekânın biçimlendirilmesi sürecinde ortaya çıkan sorunların özünde, kentin parça-bütün ilişkisi içinde oluşan tutarlı bir bütünlük olarak kavranmaması, tekil ve çevresiyle bağlantıları olmayan ya da zayıf olan kentsel çevrelerin üretilmesinin ön planda tutulmasıdır. Bu çalışmanın temel önermesi, kentlerin nitelik kazanması için kentsel mekânı biçimlendirme süreçlerinde yer alan aktörlerin mekânın özü ve içeriğini oluşturan niteliklerine yönelik bilgi sahibi olmasının gerekli olduğudur. Diğer bir anlatımla, kenti biçimlendirme süreçlerinde yer alan aktörler ne ile/nasıl bir nesne ile uğraştıklarını ve neyi üretmeyi amaçladıklarının farkında olmalıdırlar. Plancılar ve mimarlar, uğraştıkları nesnenin niteliklerini göz ardı ettikleri sürece kentin tutarlı bir bütünlük olarak üretilmesi olanaklı değildir. Kente yapılacak farklı ölçeklerdeki her müdahale tutarlı bütünlük içinde değerlendirilmelidir. Bu çerçevede, kamu yararını önceleyen, ölçekler arası bütünlüğü göz önünde bulunduran, kentsel mekânın çevresinden yalıtılmadığı, mekânı içinde bulunduğu bağlamın parçası olarak ele alan yaklaşımlara gereksinim duyulmaktadır. Bunun için kentsel morfolojik araştırmalar ile pratikler arasında ilişkinin de sağlamlaştırılması sağlanmalıdır. Bu çalışmada, kentsel mekânın biçimlendirilmesi süreçlerinin incelenmesi için kentsel morfolojiye dayalı araştırma çerçevesi sunulmakta ve Türkiye planlama pratikleri Erken Cumhuriyet Dönemi'nde günümüze dek yaklaşık yüzyıllık süreçte incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mekânın biçimlendirilmesi, planlama pratikleri, kentsel morfoloji, tutarlı bütünlük, parça-bütün ilişkisi

Giriş

Yirminci yüzyılın ortalarında, 1956 yılında Harvard Üniversitesi'nde Jose Lluís Sert'in öncülüğünde örgütlenen ilk Uluslararası Kentsel Tasarım Konferansı'nda kentlerin niteliğine yönelik dile getirilen eleştiriler, konferansın devamında da birçok kişi tarafından vurgulanmıştır. Söz konusu konferansta Sert ve diğer katılımcılar işlevsel ayrıma dayalı bir kentsel örgütlenmenin ve tektipleştirilen kente karşı eleştirilerini yöneltmiş, plancıların kentin üst ölçeği ile ilgilendiğini, mimarların ise binalara odaklandığını belirtmiş, bu durumun kentte tatmin edici bir sonuç doğurmadığını ifade etmiş ve kentsel mekânda niteliğin artırılmasına yönelik yeni yaklaşımlara gereksinim olduğu vurgulanmıştır (Krieger ve Saunders, 2009). 1960'lı yıllar ile birlikte Jane Jacobs, Kevin Lynch, Gordon Cullen, Christopher Alexander gibi kentsel tasarımın önde gelen kişileri tarafından söz konusu eleştiriler sıklıkla dile getirilmeye devam etmiştir.

Jacobs (1961) on dokuzuncu yüzyıldan itibaren gelişen planlama yaklaşımlarının eleştirisinden yola çıkarak ve özellikle modernist yaklaşıma sarsıcı eleştiriler yönelterek, sanayi devrimi sonrası oluşan yaklaşık yüzyıllık planlama ve mimarlık birikiminin kentlerin yağmalanması ile sonuçlandığını, bunun sonucunda kentlerdeki canlılığın yerini sönüklük ve sıklıkla aldığını belirtmiştir. Cullen (1961) da benzer biçimde kentlerin ruhsuz ve

kullanıcıların beklentilerini karşılamaktan uzak olduğunu vurgulamış, Lynch (1961) ise Amerikalılar’ın ne kadar çirkin kentlerde yaşadıklarının farkında olduğunu ifade etmiştir. Alexander (1965) ise daha kuramsal bir çerçeveden geliştirdiği eleştirilerinde kentin yapısında sorunlar olduğunu, parçaların bir araya gelişlerinin kenti bir bütün olarak oluşturamadığını, çünkü parçaların birbirleriyle bağlantılarının kurulamadığını belirtmiştir.

Jacobs, kentte oluşan sorunlar karşısında plancıların canlı ve işlerlik kazanan bir kenti nasıl üreteceklerini bilmediklerini, Cullen meslek adamlarının daha geniş bir bakış açısına sahip olmaları gerektiğini ve kentsel mekanda bütüncül bir değer oluşturulması için tek tek binalara odaklanan yaklaşımlardan fazlasına gereksinim olduğunu, Lynch meslek adamları tarafından kentin parçalı müdahaleler ile üretildiğini ve tutarlı bir bütünlük oluşturulmadığını belirtirken, Alexander, ilerleyen dönemde başka bir çalışmasında (Alexander vd, 1987) mimarların salt binalar ile ilgilendiğini, plancıların ise yazılı kuralları uygulamaktan öte bir anlayış geliştiremediğini, bunun sonucunda kentte tutarlı bir bütünlük oluşturulmadığını ifade etmiştir.

Jane Jacobs, Kevin Lynch, Gordon Cullen ve Christopher Alexander’ın eleştirilerine benzer eleştiriler daha sonraki dönemlerde de dile getirilmiştir. Trancik (1986) binaların tek tek üretildiğini, çevresinden soyutlandığını, kentsel örüntünün bir parçası olmadıklarını, kente yeni parçaların eklenmesi sürecinde planların mekânı iki boyutlu olarak ele aldığını, mekânın üç boyutlu konfigürasyonunun kavranmadığını ifade etmektedir. Trancik kentlerdeki genel memnuniyetsizliği ve tutarlı bir bütünlüğün üretilmemesini, artan otomobil sahipliği, modern mimarlığın hakimiyeti ve kentsel yenileme programları, bölgeleme politikalarına dayanarak “kayıp mekân”ın üretilmesine bağlarken, sorunun ortaya çıkmasında en önemli etkenin kamu kurum ve kuruluşlarının kentin biçimlenmesini denetlemede eksikliği, yetersizliği ve isteksizliği olduğunu belirtmektedir. Habraken (2000) uzmanların kentsel yapılı çevrenin özünü ve içeriğini oluşturan niteliklerin farkında olmadıklarını vurgulamıştır. Tibbalds (2001) kentsel yapılı çevredeki niteliğin giderek düştüğünü belirtirken kentlerin vasatlığa teslim olduğunu ifade etmiştir. Hall (2008) planlama yetkililerinin ve yerel yönetimlerin inşaat sektörünün önceliklerine önem verdiğini, bundan dolayı kentlerde birbirine benzer yapıların üretildiğini belirtmiştir.

Bu eleştirilere benzer eleştiriler Türkiye’de de dile getirilmiştir. Bademli (2002) kenti bir bütün olarak kavrayamamaktan, tekil binalara odaklanılmasının kentsel mekânın biçimlendirilmesinde niteliğe yönelik sorunlar oluşturduğunu ve kentin bir bütün olarak üretilmesini olanaksız kıldığını dile getirirken, Günay (2006) Türkiye’de planlamanın kenti üretmediğini, kentsel mekânı biçimlendirmenin “kenti yapma sanatı” olduğunu, planlamanın fazla yüceltildiğini ve ön plana çıkarıldığını, ancak bunun kenti kültürel bir birikim ile üretmek için yeterli olmadığını ifade etmiştir. Ünlü ve Baş (2017) ise boyutlarından bağımsız olarak parselin kenti üretmek için temel morfolojik birim olduğunu, parsel özelinde parsel sahibi, uzmanlar, yerel yöneticiler ve müteahhitler tarafından oluşturulan ‘küçük ölçekli ittifaklar’ın kenti ürettiğini ve dönüştürdüğünü, bu durumda binaların çevresi ile ilişkilendirilemediğini, birbirinden bağımsız morfolojik birimlerin kente yayıldığını belirtmekte, Ünlü (2013) bunun sonucunda oluşan durumu kentlerin birer yapı yığını haline gelmesi olarak tanımlamaktadır.

Kentin yapısının kurgulanması ve kentsel mekânın biçimlendirilmesi ile ilgili sorunların özünde, kentin parça-bütün ilişkisi içinde oluşan tutarlı bir bütünlük olarak kavranmaması,

tekil ve çevresiyle bağlantıları olmayan ya da zayıf olan kentsel çevrelerin üretilmesinin ön planda tutulmasıdır. Küçük ölçekli ittifakların olduğu ortamda kentsel mekânın biçimlendirilmesi temel olarak piyasa mekanizmaları içinde gerçekleşmektedir. Bu mekanizma içinde yer alan tüm aktörler, farklı gerekçelerle de olsa, daha fazla inşaat alanı talep etmektedir. Böylece kentsel mekânın özü ve içeriğini oluşturan niteliklerinin yerini nicelik almaktadır. Mekânın biçimlendirilmesi ile ilgilenen şehir planlama, mimarlık ve peyzaj mimarlığı vb. disiplinlerdeki uzmanların ise bir araştırma ve uygulama nesnesi olarak kentsel mekânın özü ve içeriğini oluşturan niteliklerine yönelik ilgisizliği ve yetersizliği bulunmaktadır; veya uzmanların kentsel mekânın özüne ve içeriğini oluşturan niteliklere yönelik ilgisinin ve yeterliklerinin az olmasındadır. Mekânın özünü ve içeriğini oluşturan nitelikleri anlamaya ve açıklamaya çalışmak yerine çoğunlukla yasal olarak tanımlanmış süreçlere göre kentsel mekânı üretmenin sonucunda, tekil olarak önemli ve dikkat çekici örnekler çıkabilse de kentler birbirine benzemekte, giderek aynılaşmaktadır. Yasal olarak tanımlanmış süreçler kenti bir nicelik olarak üretmeye odaklanmıştır ve bu durum nadir olarak sorgulanmaktadır. Böylece süreçlere teslim olmuş bir pratik ortaya çıkmaktadır. Bu durum ‘ezbere planlama’ ve ‘ezbere mimarlık’ olarak tanımlanmaktadır. ‘Ezber planlama’ ve ‘ezber mimarlık’ ülke genelinde çoğunlukla aynı mekânı üretmeye odaklanmıştır.

Bu çalışmanın temel önermesi, kentlerin nitelik kazanması için kentsel mekânı biçimlendirme süreçlerinde yer alan aktörlerin mekânın özü ve içeriğini oluşturan niteliklerine yönelik bilgi sahibi olmasının gerekli olduğudur. Diğer bir anlatımla, kenti biçimlendirme süreçlerinde yer alan aktörler ne ile/nasıl bir nesne ile uğraştıklarını ve neyi üretmeyi amaçladıklarının farkında olmalıdırlar. Bu çalışmada, kentsel mekânın biçimlendirilmesi süreçlerinin incelenmesi için kentsel morfolojiye dayalı araştırma çerçevesi sunulmakta ve Türkiye planlama pratikleri Erken Cumhuriyet Dönemi’nde günümüze dek yaklaşık yüzyıllık süreçte incelenmektedir. Dolayısıyla, öncelikle bilimsel bir alan olarak kentsel morfoloji araştırılacak, ardından kentsel morfoloji ile kentsel mekânın biçimlendirilmesi araştırma ile uygulama ilişkisi içinde irdelenecektir.

Kentsel Morfoloji

Kentsel morfoloji en geniş anlamıyla “kentsel biçim üzerine çalışma (*the study on urban form*)” olarak tanımlanmaktadır (Larkham ve Jones, 1991). Kentsel biçim ise kentin temel fiziksel bileşenleri olan sokak, parsel ve binaların bir araya gelerek oluşturdukları kentsel örüntüleri kapsamaktadır (Oliveira, 2016). Moudon (1997) daha ayrıntılı bir tanımlama geliştirerek kentsel morfolojinin kenti bir organizma olarak ele aldığını, fiziksel çevrenin tüm değişim süreçlerinin bir parçası ve nesnesi olduğunu ifade ederken, kentsel morfolojinin kentlerin nasıl inşa edildiğini ve nasıl dönüştüğünü ortaya koyarak genel ilkelerin farklı ve belirli alanlarda nasıl çalıştığını incelemeyi amaçladığını belirtmiştir. Son dönemde, kentsel morfolojinin tanımına yönelik tartışmalar yoğunlaşmıştır. Kropf ve Malfroy (2013) kentsel morfolojik araştırmanın amacının yapılı çevreyi üreten formların özünü ve mekânın dönüşümünü sağlayan süreçlerin açıklanması olduğunu ifade ederken, Kropf (2014) amacın kentsel örüntünün nasıl olduğu ve dönüştüğüne, kentsel örüntüyü oluşturan bileşenlerin nasıl birbirleriyle ilişkilendiğine yönelik açıklama geliştirmek olduğunu vurgulamıştır. Scheer (2016) kentsel morfolojinin kentsel bilgi ürettiğini, ancak bu bilginin özel ve sınırlı bir alanda, biçim ve biçimin değişimine ilişkin olduğunu belirtmiştir. Whitehand (2001) ise kentsel morfolojinin özünü ve içeriğini daha

açık bir şekilde tanımlamıştır: “Kentsel morfoloji, kentsel büyümenin döngüsel doğasını, kentsel biçimlerin üretilmesinde uyum ve yeniden geliştirme süreçleri ve farklı aktörlerin etkilerini incelerken, gelecekte kentsel biçimin üretilmesine yönelik düşünceler üretilmesi için dayanak oluşturur”. Bir başka yazısında ise Whitehand (2009) kentsel morfoloji araştırmalarının kentsel mekânın biçimlendirilmesi ile ilgilenen uzmanlar için güçlü bir temel oluşturabileceğini belirtmiştir.

Bu tanımlardan izlenebileceği gibi kentsel morfolojinin araştırma nesnesi kentsel örüntüdür ve kentsel örüntü mekânın farklı ölçeklerde, farklı aktörlerin, farklı amaçları, gereksinimleri ve motivasyonları ile biçimlendirilmesi sonucunda oluşur. Mekân her dönemdeki ilişkiselliğin ifadesi olarak üretilir ve maddi olarak varlık gösteren nesnelere -binalar, sokaklar, duvarlar vb.- insanların bilinçli müdahaleleri sonucunda karşılıklı ilişki içinde biçimlenir ve süreç içinde farklı kullanıcıların, karar vericilerin ve uzmanların müdahaleleri ile yeniden biçimlendirilir. Bu çerçevede, tarihsel süreç içinde mekânda, insanın etkinliği ile bir ‘durum değişimi’ yaşanmaktadır. Her durum değişiminde önceki durumda oluşan ilişkiselliğin yerini yeni bir ilişkisellik almaktadır. Durum değişimi, kentte mekansal değişim ile somut ve gözlenebilir hale gelmekte, farklı dönemlerde farklı mekansal örgütlenme yapılarını ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu ilişkisellikler, gelişme süreci içinde ardıl olarak ortaya çıkmakta ve bir maddi nesne olarak mekânın sürekli olarak yeniden biçimlenmesine neden olmaktadır. Bu kapsamda, mekânın biçimlendirilmesine etki eden morfolojik aktörler arasında farklı dönemlerde oluşan farklı ilişkisellikler, farklı mekansal özelliklerin belirginleştiği morfolojik dönemlerin oluşmasını sağlamaktadır. Ancak bu basit bir belirlemeci süreç değildir. Mekân, toplumsal formasyon yapıları içinde kurulan ilişkisellikler ile biçimlendirilir ve bu ilişkiselliklerin somutlandığı bir nesne haline alırken, mekânın kendisi de bir süre sonra söz konusu ilişkisellikleri üreten bileşenlerden biri olmaya başlamaktadır. Dolayısıyla, mekânın toplumsal formasyon yapılarının içindeki ilişkisellikler ile biçimlendiğini belirtmek belirlemeci bir tutuma değil, mekânın örgütlenmiş yapısı ile toplumsal formasyon yapıları arasındaki karşılıklı diyalektik ilişkiye işaret eder.

On dokuzuncu yüzyılın sonunda Schlütter (1899) coğrafya çalışmaları içinde kenti bir araştırma nesnesi haline getirirken mekânın örgütlenmiş yapısı ile toplumsal formasyon yapıları arasındaki diyalektik ilişkiyi de özü itibarıyla tanımlanmıştır. Schlütter, kentsel yapıyı çevreyi kültürel coğrafyanın (*Kulturlandschaft*) bir parçası olarak ele almıştır. Bu tanımda kültür, toplumsal formasyon yapıları arasındaki diyalektik ilişki içinde üretilen bir bütündür. Conzen (1975) ise kültürel coğrafya içinde oluşan kentlerin ya da kentsel parçaların her birinin, benzer özelliklerinin yanında, birbirinden ayırt edici özellikler geliştirdiğini belirtmektedir. Kentlerin büyüklüğüne ve tarihsel geçmişine bağlı olarak bazı kentler diğer kentlere göre daha fazla morfolojik çeşitlilik üretirler. Kentsel morfoloji araştırmalarında önemli olan farklı dönemlerde oluşan ilişkiselliklerin saptanması ve farklılıklarını ortaya çıkaracak biçimde ayırt edilmesidir.

Kentsel morfolojinin özü ve amacına yönelik tartışma doğrultusunda bu çalışmada kentsel morfoloji şöyle tanımlanmaktadır: Kentsel morfoloji, mekânın özünü ve içeriğini oluşturan nitelikleri ile farklı kararlılık düzeylerinde belirginleşen mekândaki döngüsel değişimi anlamayı ve açıklamayı, mekânın özünü ve içeriğini oluşturan niteliklerin değişimine neden olan etmenleri (kurallar, aktörler, süreçler) ve bu etmenler arasında değişim sürecinde beliren ve sürekli değişen ilişkisellikleri incelemeyi, elde edilen sonuçlar ile kentsel mekânın biçimlendirilmesine yönelik ilke ve stratejiler oluşturulmasına katkı

sağlamayı amaçlamaktadır.

Kentsel morfolojinin bilimsel bir alan olarak gelişmesi sürecinde mekandaki değişimin incelenmesine yönelik farklı yaklaşımlar/okullar ortaya çıkmıştır. Kropf (2017) ve Oliveira (2016) bu yaklaşımların İngiltere’de MRG Conzen’in öncülüğünde gelişen *tarihsel-coğrafi (historico-geographical) yaklaşım*, İtalya’da Muratori’nin çalışmaları ile başlayan *süreç tipolojisi (process typological) ya da tipo-morfolojik (typo-morphological) yaklaşımı*, Bill Hillier ve Julienne Hanson’ın öncülük ettiği ve yöntem olarak mekan diziminin kullanıldığı *biçimlenimci (configurational) yaklaşım* ve Batty tarafından olgunlaştırılan, fraktal, cellular automata vb. yöntemlere dayalı olarak niceliksel değerlendirmelerin üretildiği *mekânsal çözümleme (spatial analysis) yaklaşımıdır*. Bu yaklaşımlar içinde biçimlenimci ve mekânsal çözümleme yaklaşımları matematiksel modellemelere ve niceliksel değerlendirmelere daha yakınken, tarihsel-coğrafi ve süreç tipolojisi yaklaşımları niteliksel değerlendirmeleri geliştirmek için daha çok olanak sunmaktadır. Tarihsel-coğrafi ve süreç tipolojisi yaklaşımlarının ortaya çıkması ve gelişmesi, kentsel morfolojinin gelişme sürecinde kökleri daha önceki dönemlere uzanmaktadır ve kentsel morfoloji bilim alanı içinde, diğerlerinin kullanım alanı yaygınlaşsa da diğerlerine göre daha yaygın olarak kullanılmaktadır.

Tarihsel-coğrafi yaklaşımın kurucusu olan Conzen (1975) tutarlı bir bütünlük olarak kentin farklı kararlılık düzeylerinde -alt, orta ve üst ölçekte- üretilen kentsel örüntülerin birbirinin içine geçip bütünleşmesi ile oluştuğunu belirtmektedir. Kentsel örüntünün üretilmesi, Conzen’in (1969) üç biçim bileşeni olarak ele aldığı sokaklar, yapı adaları, parseller ve bina planlarının bir araya geldiği ‘şehir haritası’ (*town plan*), binaların oluşturduğu bina dokusu (*building fabric*) ve arazi kullanımını (*land utilization*). Şehir haritasının bileşenlerinin bir araya gelişi iki boyutlu olarak izlenebilecek sokak sistemi ve yapı adası örüntüsü ile parsel örüntüsü ve bina örüntüsünü oluşturmaktadır. Bina dokusu, bina tipleri, mimari tarzlar ve bina hacimleri aracılığıyla oluşarak kentsel örüntünün üç boyutlu biçimlenimini (konfigürasyonunu) oluşturmaktadır. Şehir haritası, bina dokusu ve arazi kullanımının farklı biçimlerde bir araya gelerek oluşturdukları karmaşık düzen, kent içinde birbirine benzeyen morfolojik birimleri oluşturmaktadır. Bunlar aynı zamanda farklı karakter bölgeleridir. Alt, orta ve üst ölçeklerde farklı kararlılık düzeylerinde bir araya gelen üç biçim bileşeninin ürettiği morfolojik bölgelerin birbirine bağlı bir şekilde kenti üretmesi ‘morfolojik bölgelerin kademeli olarak iç içe geçmesi’ (*hierarchical nesting of morphogenetic regions*) olarak tanımlanmıştır.

Bu çalışmada geliştirilen kavramsallaştırmaya göre, kentteki tutarlı bütünlük, kentin üst ölçekten alt ölçeğe dek tüm kararlılık düzeylerinde kentsel örüntülerin parça-bütün ilişkisi içinde örgütlenmesi ile elde edilebilir. Üst ölçekte kentsel ulaşım sistemi, açık alanlar, kurumsal ve kamusal kullanımların bir sistem içinde bir araya gelerek kentsel gelişme örüntüsünü oluşturması (ve bunun kentsel çeper kuşaklar ile de izlenebilmesi), orta ölçekte sokak ile yapı adalarının birlikte örgütlenerek sokak/yapı adası örüntüsünün oluşturulması, oluşan bu örüntü ile mahallelerin üretilmesi mahallerin morfolojik birimler olarak üst ölçekli kentsel gelişme örüntüsünde yerini alması, alt ölçekte bina ile parsel ilişkisi içinde oluşan bina/sokak örüntüsü ve bu örüntünün sokak/yapı adası örüntüsü ile bütünleşmesi kentin tutarlı bir bütünlük olarak gelişmesini ve büyümesini sağlayacaktır. Bu bütünlük içinde Alexander vd.’nin (1977, s.xii) de dikkat çektiği gibi alt ölçekte üretilen örüntünün üst ölçekten gelen bütünlüğün, üst ölçekten gelen örüntünün ise alt ölçekten gelen örüntünün parçası olması gerekmektedir ve böylece bir örüntü dili oluşmaktadır:

“Her örüntü, dil içinde ‘üstünde’ gelen diğer bir örüntüye ve aynı zamanda ‘altında’ yer alan daha küçük örüntüye bağlıdır. Örüntü, ‘yukarıdaki’ daha büyük örüntüler ve ‘aşağıdaki’ daha küçük örüntülerin tamamlanmasını sağlamaktadır”.

Bu çerçevede, kentsel morfoloji, özünde mekandaki hareketi incelemektedir ve kentsel mekân üzerinden toplumsal yapının gelişme sürecinde ürettiği ilişkisellikleri, üretilen kentsel örüntüler üzerinden çözümlenmeyi amaçlamaktadır. Kuşkusuz kentsel morfoloji ile tüm toplumsal değişimi açıklamak olanaklı değildir, Scheer’in (2016) da belirttiği gibi kentsel morfolojinin açıklama alanı kentin biçimi ile ilgilidir. Kentin biçimi ise morfolojik bileşenler olan binalar, parseller, sokaklar ve yapı adalarının bir araya gelmesi sonucunda farklı kararlılık düzeylerinde (*level of resolution*) üretilen kentsel örüntüler ile ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, kentin biçimi (*form*), değişim süreci (*process*) ve mekânın farklı ölçeklerdeki kararlılık düzeyleri (*level of resolution*) kentsel morfolojik araştırmaların temel bileşenleridir (Moudon, 1997). Kentin biçimini oluşturan bileşenler binalar, parseller, sokaklar ve yapı adaları ile bu bileşenlerin bir araya gelerek ürettikleri kentsel örüntüdür. Yukarıda belirtildiği gibi, kentsel örüntü mekânın değişim sürecinde durum değişimine bağlı olarak her ilişkisellik içinde sürekli yeniden örgütlenir ve yeni örüntüler üretilir.

Türkiye planlama pratiklerinin kentsel morfolojinin olanak sağladığı araştırma çerçevesi ile inceleneceği bu çalışmada, uzmanların kentsel mekânın biçimlenmesi süreçlerinde kentsel mekânın özü ve içeriğini oluşturan niteliklerine yönelik öngörülerini ve amaçları sorgulanacaktır. Söz konusu inceleme, kentsel planlama alanında gerçekleştirilecektir ve plancının kentsel mekânın özü ve içeriğini oluşturan nitelikleri planlama kararlarını geliştirirken ne kadar dikkate aldığı, kenti tutarlı bir bütünlük olarak ele alıp almadıkları araştırılacaktır. Burada çalışmanın temel önermesini hatırlamakta yarar bulunmaktadır: kentlerin nitelik kazanması için kentsel mekânı biçimlendirme süreçlerinde yer alan aktörlerin mekânın özü ve içeriğini oluşturan niteliklerine yönelik bilgi sahibi olması gereklidir. Ayrıca, plancının kenti biçimlendirme süreçlerinde farklı kararlılık düzeylerinde üretilen örüntülerin bir araya gelişlerinde tutarlı bütünlüğü gözetmesi beklenmelidir.

Kentsel Mekânı Biçimlendirme Süreçlerinde Türkiye Planlama Pratikleri

Harvard Üniversitesi’nde 1956 yılında düzenlenen ilk Kentsel Tasarım Konferansı’nda ve ardından mekânın biçimlendirilmesi süreçleriyle ilgili birçok uzman tarafından ifade edilen sorunlara benzer biçimde, İtalyan tipo-morfoloji okulunun kurucusu olarak anılan Muratori 1930lu yıllarda mekânın biçimlendirilmesi süreçlerinde ortaya çıkan bir kriz durumuna işaret etmektedir. Tarihsel-coğrafi yaklaşımın ve İngiliz morfogenetik okulunun kurucusu Conzen (1975) de Muratori gibi, niceliksel yaklaşımların şehir planlamada egemen olmasının ve mimarlıkta modern teknolojinin büyük ölçekli olarak kullanımının kentlerde birörnekleşme oluşturmalarının aynı sıra kentlerde insancıl ölçeğin kaybedilmesine ve ‘suratsızlığın’ oluşmasına neden olduğunu belirtmiştir. Her ikisi de niceliksel yaklaşımların ön plana çıkmasında modernist planlama ve mimarlığın etkisinin olduğunu belirtirken, Moudon (1992) süreçte yer alan uzmanları eleştirmekte, kentsel mekânın biçimlenmesi ile ilgili uzmanların ‘ne olması gerektiği’ ya da ‘ne yapılması gerektiği’ ile ilgilendiğini, ancak ‘şehrin nelerden oluştuğu’ ile ilgilenmediğini ifade etmektedir. Diğer bir anlatımla uzmanlar üretecekleri ürüne (mimarlar için mimari proje, plancılar için imar planı) odaklanmışken, kentin özü ve içeriğini oluşturan nitelikler ile ilgilenmemekte ya da az ilgilenmektedir. Böylece nasıl bir kentsel mekân üretileceği,

söz konusu mekânın niteliklerinin ne olacağı göz ardı edilmektedir. Trancik (1986) kentsel mekânı biçimlendirme süreçlerinde salt imar planları ya da bina üretimine odaklanmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu durumda, imar planları ne tür içerikler barındırmalı ki kent tutarlı bir bütünlük olarak üretilebilsin?

Conzen (1975) tarihsel gelişim sürecinde çeşitli değişimler gösteren ve farklı dönemlerde farklı fiziksel özellikler gösteren kentsel yapıları çevrenin farklı dönemlerde üretilen farklı özelliklerin bir araya geldiği bir birikim sağladığını, böylece kentsel yapıları çevrede farklı dönemlere ilişkin bilginin biriktiğini, bundan dolayı kentsel yapıları çevrenin toplum için bir öğrenme alanı ve nesnesi haline geldiğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede Conzen’e göre, kentsel morfoloji alanında gerçekleştirilecek araştırmalar, kentsel mekânı biçimlendirme süreçlerinde yararlanılabilecek bir kuramsal çerçeve önerebilecektir.

Türkiye’de planlama ve mimarlık alanında kentsel morfoloji araştırmalarına yönelik ilginin fazla olmadığını belirtmek olanaklıdır. Aru (1998) ve Eldem’in (1954) kente yönelik üst ölçekli ve yaşam alanı olarak eve yönelik yapmış oldukları kapsamlı çalışmalar, mekânın özünü ve içeriğini oluşturan niteliklere yönelik önemli bilgiler sunmaktadır. Son dönemde Ünlü ve Baş (2017) gelişme sürecinde farklı ilişkisellikler sonucunda kentsel mekânın biçimlendirilmesi ile farklı nitelikte kentsel çevrelerin üretildiğine dikkat çekmektedirler. Örneğin, Erken Cumhuriyet döneminde üretilen bir konu bölgesi olarak Mersin’in Çamlıbel semtinde ilk durumda geniş bahçeler içinde müstakil evlerden oluşan kentsel çevre, ikinci aşamada müstakil evlerin kısmen apartmana dönüşmesi sonucunda müstakil evlerin ve apartmanların bir arada bulunduğu bir çevreye dönüşmüştür. Ardından üçüncü aşamada, tüm alanın apartmanlardan oluşması ile yeni bir kentsel çevre üretilmiştir. Böylece, Erken Cumhuriyet döneminde başlayan süreçte, üç aşamada kentsel çevre oluşmuş, bozulmuş ve yeniden üretilmiştir. Kentsel mekân, oluşum, bozulma ve yeniden yapma (*generation, degeneration, regeneration*) süreçlerine bağlı olarak döngüsel bir süreçte biçimlendirilmiştir.

Bu süreçte, farklı dönemlerde kurulan farklı ilişkisellikler sonucunda kentsel mekânın biçimlendirilmesinde farklı yaklaşımlar ortaya çıkabilmektedir ve bu durumda kentsel mekânın biçimlendirilmesi süreçlerinde yer alan uzmanların tutumlarında ve rollerinde de değişiklikler gerçekleşebilmektedir. Türkiye’de Cumhuriyet dönemi boyunca, kentsel mekânın biçimlendirilmesi süreçlerinde, değişen ilişkiselliklere ve durum değişimine bağlı olarak plancının ve mimarın rolünde de değişiklikler gerçekleşmiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi’nde plancı, genç cumhuriyetin ideallerine koşut bir şekilde planlama tutumu geliştirmeyi ve kentsel mekânı da bu doğrultuda biçimlendirmeyi amaçlamıştır. Örneğin Jansen’in benimsediği planlama ilkeleri ile genç Cumhuriyet’in idealleri arasında tutarlılık bulunmaktadır (Tekeli, 1998).

Cumhuriyet’in idealleri ile tutarlılığın yanı sıra, Ankara imar planı yarışmasını kazandıktan sonra Türkiye’de birçok kentte planlama çalışmaları yapan Hermann Jansen’in planlama yaklaşımında ve mekâna yönelik tutumunda, üst ölçekten alt ölçeğe dek tutarlı bir bütünlük arayışı görülmektedir. Camillo Sitte’nin sanatsal yaklaşımı ile Ebenezer Howard’ın Bahçe Şehir yaklaşımını bütünleştiren Jansen, kentin tarihi merkezinde mekansal biçimlenimi korumuş, bu alanda kamusal mekân düzenlemesini ön planda tutmuştur. Bahçe Şehir yaklaşımının benimsendiği yeni gelişme alanlarında ise Jansen’in orta ölçekte yapı adası ve sokak örüntüsüne, alt ölçekte ise bina ve parsel örüntüsüne yönelik ayrıntılı çalışmalar yaptığı, bu çalışmaları ayrıntılı çizimler ile görselleştirdiği dikkat çekmektedir. Jansen,

birçok planlama çalışmasında, ancak özellikle Ankara Planı’nda mahallenin kurgusunun nasıl olacağını, yapı adalarının nasıl biçimleneceğini, yapı adası içinde yapıların nasıl konumlanacağını, binaların mimari projelerine dek üst ölçekten alt ölçeğe kadar düşüncelerini somutlayan belgeler üretmiştir. Ayrıca üretilmesi amaçlanan mekânın özü ve içeriğine yönelik nitelikler, perspektif çizimler ile canlandırılmıştır. Böylece plancının kentsel mekânı nasıl biçimlendirmeyi amaçladığı açık bir biçimde gösterilmektedir. Jansen’in söz konusu çalışmaları morfolojik bir araştırma sonucu geliştirdiğine yönelik bir bilgi bulunmaktadır, ancak Jansen’in Berlin Teknik Üniversitesi’nde öğretim üyesi olarak çalıştığı göz önünde bulundurulduğunda, on dokuzuncu yüzyıl sonunda Camillo Sitte ve Ebenezer Howard’ın yaklaşımlarından etkilendiği şekilde, gelişen kentsel morfoloji alanından etkilendiğini de düşünmek olanaklıdır.

Kenti bir bütün olarak ele alan, en üst ölçekten en alt ölçeğe dek kentte tutarlı bir bütünlük arayışında olan Jansen’in yaklaşımı Erken Cumhuriyet Dönemi’nde üretilen birçok planda da kendini göstermiştir. Burada önemli olan çoğunlukla mimar olan plancıların kentsel mekânın üç boyutlu biçimlenimini dikkate almış olmaları ve üretilmesini hedefledikleri mekânı yerel yöneticilerin ve kullanıcıların algılayabilecekleri biçimde canlandırmalarıdır. Böylece, bu dönemde plancıların mekânın özüne ve içeriğini oluşturan niteliklerine yönelik bir arayışta olduğunu belirtmek olanaklıdır.

1960lı yıllar ile birlikte Erken Cumhuriyet Dönemi’nde benimsenen ölçekler arası bütünlük ve tutarlık planlama süreçlerinde kaybolmaya başlamıştır. Bunda, hızla büyüyen ve yayılan kentlerin etkisi olmuştur kuşkusuz. Hızlı büyüme, bir yandan hızla artan nüfusa yeni yaşam alanlarının hızlı bir şekilde sunulması gereksinimini, diğer yandan kenti bir bütün olarak denetleme gereksinimini ön plana çıkarmıştır. Böylece, kentlerde daha önce mekânın özünü oluşturan geniş parsel içindeki müstakil konut yerini yaygın bir şekilde aynı parsellerdeki apartmana bırakmaya başlamıştır. Kentlerin yerleşik alanlarında söz konusu yenilenme devam ederken üst ölçekte kent çevresindeki verimli alanlarda yayılmaya başlamıştır. Bu aşamada, Birinci Uluslararası Kentsel Tasarım Konferansı’nda Sert ve diğer katılımcılar tarafından dile getirilen plancılar ile mimarlar arasındaki kopukluğa yönelik eleştiri Türkiye kentlerinde de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu süreçte plancıların temel amacı söz konusu yayılmayı denetlemek ve kentin üst biçimini belirlemek olmuştur. Böylece ölçekler arası ilişkiler içinde plancılar üst ölçekte ve kısmen orta ölçekte kararlar geliştirirken alt ölçekte bina örüntüsü kentsel mekân mimarlar tarafından biçimlendirilmiştir. Plancı, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde yeni bir kent oluşturmaya çalışırken, hızlı gelişme ve büyüme süreçleri sonucunda kendisini kenti anlamaya çalışan bir uzman olarak bulmuştur. Söz konusu anlama üst ölçek ile sınırlı kaldığından kentsel mekânı biçimlendirme süreçlerinde tutarlı bir bütünlük sağlanması zorlaşmıştır. Bu aşamada, yazının ilk bölümünde söz edilen ‘ezbere planlama’ süreçlerinin işlemeye başladığını belirtmek gerekir. 1956 yılında yürürlüğe giren İmar Kanunu, benzer imar planlarının ve bu imar planlarının uygulanması sonucunda benzer parsel ve yapı adası örüntülerinin üretilmesi sonucunu doğururken 1965 tarihli Kat Mülkiyeti Kanunu da bu kapsamda benzer parsellerde birbirine çok benzeyen apartmanların hızlı bir şekilde üretilmesini sağlamıştır. Sonucunda, ‘ezbere planlama’ ve ‘ezbere mimarlık’ ile kentler giderek birbirine benzemeye başlamıştır. Üretilen kentsel doku, Ünlü (2018) tarafından ‘durağan doku’ olarak tanımlanmıştır, çünkü birbirine benzeyen ve niceliksel etmenlerin denetlendiği imar planları ile özdeş mekanlar üretilmiştir.

1980li yıllarda ise söz konusu apartmanlaşma yaygınlaşmış ve kentsel yapıyı çevreyi

tümüyle kaplamaya başlamıştır. Bu dönemde kent, toplu konut projeleri, üniversite kampusları, organize sanayi bölgeleri gibi geniş alan gerektiren kullanımlar ile çepere yayılmaya devam etmiştir. 1985 yılında yürürlüğe giren İmar Kanunu ise temel olarak önceki kanunun yaklaşımını benimsemiş, kentsel mekânın biçimlendirilmesinde niceliksel etmenlerin denetlenmesini öncelikli kılmıştır. Önemli olan inşaat süreçlerinin hızlı bir şekilde tamamlanması ve binanın üretilmesidir. ‘Durağan doku’ bu dönemde pekiştirilmiştir. Ancak, durağan dokuya yönelik eleştiriler (sıkıcılık, birbirine benzeme vb.) ve doku içinde ortaya çıkan sorunlar (altyapı, otopark, açık alan vb.) kentsel mekânın biçimlendirilmesinde yeni arayışları gündeme getirmiştir. Bunun sonucunda, 2000’li yıllarla birlikte yaygınlaşacak şekilde söz konusu eleştirilere yanıt ve sorunlara çözüm olarak konut siteleri üretilmiştir. Kentin yapılaşmış alanı içinde yeterli alan sağlanmasının zorluğundan dolayı konut siteleri kentin çeperine doğru yayılmaya başlamıştır. Kentsel mekânın biçimlendirilmesinde ise yeni bir yaklaşım benimsenmiştir. Buna göre imar planları ile bina tipi, çoğunlukla bina yüksekliği göz ardı edilmiş, salt yapı yoğunluğu denetlenmiştir. İmar planlarında yapı yoğunluğunu ifade eden emsal değerinin belirlenmesi ile gelişen tutum sonucunda kent bütünü içinde biçimsel özellikleri ve mimari biçimleri yönünden birbirinden farklılaşan ve bağımsızlaşan kentsel yaşam alanları kentin gelişme bölgelerini oluşturmaya başlamıştır. Böylece daha önceki dönemlerde üretilen katı ve kesin imar planlarının yerini esnek imar planları, ‘durağan kentsel doku’nun yerini, ‘belirsiz kentsel doku’ (Ünlü, 2018) almıştır. Kentsel mekânın özünü ve içeriğini oluşturan nitelikleri tanımlamakta uzak olan ve niceliksel olarak salt yapı yoğunluğuna odaklanan imar planları, kentsel mekânın parsel sahibi, müteahhit ve mimar arasındaki ilişki ile biçimlendirilmesini kabul etmiş olmaktadır. Bu süreçte plancının kentsel mekâna ve mekânın biçimlendirilmesine yönelik söyleyebileceği söz bulunmamaktadır ya da çok sınırlıdır.

Böylece, Erken Cumhuriyet Dönemi’nden günümüze dek geçen yaklaşık bir yüzyıllık süreçte, kenti alt ölçekten üst ölçeğe kadar tutarlı bir bütün olarak ele alan plancı ve planlama yaklaşımları, salt bina üretimine odaklanan tutumla birlikte 1960’lı yıllarda göz ardı edilmeye başlanmış, 1980’li ve özellikle 2000’li yıllarla birlikte kentin morfolojik bütünlüğü hemen hemen tümüyle unutulmuştur. Toplumsal ideallerin öncelikli olduğu bir dönemden piyasa rasyonellerinin öncelikli hale geldiği bir döneme gelinmiş ve arazinin getirisi ile binanın yapı yoğunluğu, kentin tutarlı bir bütünlük olmasının önüne geçmiştir. Yüzyıllık bu süreçte kentsel morfolojik araştırma ile plan ve proje üretim süreçleri arasındaki ilişki yok denecek kadar az olmuştur. Hızlı bir şekilde bina üretilmesinin öncelikli hale geldiği durumda bu, beklenen bir sonuçtur, çünkü araştırma zaman gerektirir, piyasa rasyonelleri ise hızlı olmak zorundadır. Böylece, uzmanlar (plancılar ya da mimarlar) ilgi alanlarında, biçimlendirme süreçlerini tanımlamayı amaçladıkları nesne olan kentsel mekânın özü ve içeriğini oluşturan nitelikleri hakkında bilgi sahibi olmadan söz konusu sürece yönelik karar üretmek zorunda kalmaktadırlar, ne ile/nasıl bir nesne ile uğraştıklarının farkında olmamaktadırlar.

Sonuç

Bu çalışma, kentsel morfolojinin, kentsel mekânın biçimlendirilmesi süreçlerinin incelenmesi için olanak sağladığı kabulü üzerinden, söz konusu inceleme için bir araştırma çerçevesi sunmuştur. Araştırma çerçevesi, üst ölçekten alt ölçeğe dek tüm ölçeklerde üretilen kentsel örüntülerin birbiriyle ilişkili olması, böylece kentin tutarlı bir

bütünlük olarak üretilmesi gerektiği önermesini sunmaktadır. Üst ölçekli örüntüde kentin çeper kuşakları (bu incelemenin dışında tutulmuştur ve ayrı bir araştırma konusudur), orta ölçekte yapı adası ve sokak örüntüsü ile alt ölçekte parsel ve bina örüntüsünün incelenmesi kentsel mekânın biçimlendirilmesinde tutarlı bir bütünlüğün sağlanıp sağlanmadığını, planlar aracılığıyla hedeflenip hedeflenmediğini ortaya çıkarmaktadır.

Çalışmada, Erken Cumhuriyet Dönemi’nden günümüze dek yaklaşık bir yüzyıllık süreçte kentlerin yaşadığı değişim ile planlama pratikleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Kentsel yapıyı çevre, sadece tarihsel birikim ile oluşmuş bir fenomen değil, aynı zamanda gelecekte mekânı biçimlendirme eylemlerini etkileyen ve sınırlayan bir fenomendir. Türkiye kentlerindeki uygulamalar, mekânın bu niteliğinin fazla dikkate alınmadığını, sürekli olarak yeni birşeyler üretilmeye çalışıldığını göstermektedir. Böylece kentler, sürekli olarak yerine geçme (yık-yap) süreçleri ile karşı karşıya kalmaktadır. Yapılaşmış alanlarda, yerine geçme süreçleri önce kentsel çevrenin özünü ve içeriğini oluşturan niteliklerin kısmen bozulmasına, ardından tümüyle yeni bir kentsel çevrenin üretilmesine neden olmaktadır. Gelişme alanlarında üretilen yeni alanlarda ise bir kentsel çevre oluşturma çabası görülüyor. Sadece sınırlı olarak koruma altındaki alanlarda, mekânın özü ve içeriğini oluşturan niteliklerine yönelik çalışmalar yapılmaktadır. İmar planları, bir yandan yerine geçme süreçlerinin, diğer yandan yeni alanlarda büyük miktarlarda yeni binanın üretim aracı haline gelmektedir.

Bu süreçte plancılar, kenti tutarlı bir bütün olarak ele almaktan uzak iken mimarlık alanında bireysel olarak ilgi çekici ürünler üreten tasarımcılar el üstünde tutulmaktadır. Böylece, kentsel çevreden çok tekil ve çekici nesnelere olarak biçimlendirilen binalar öncelik kazanmaya başlamaktadır. Bu yaklaşımın sonucu ise kamu yararından çok bireysel çıkarları önceleyen bir tutumun kentsel mekânı biçimlendirme süreçlerinde egemen olmasını sağlamaktadır.

Sonuç olarak, kentsel mekânın özünü ve içeriğini oluşturan niteliklere yönelik bir tartışmaya gereksinim bulunmaktadır. Plancılar ve mimarlar, uğraştıkları nesnenin niteliklerini göz ardı ettikleri sürece kentin tutarlı bir bütünlük olarak üretilmesi olanaklı değildir. Kente yapılacak farklı ölçeklerdeki her müdahale tutarlı bütünlük içinde değerlendirilmelidir. Bu çerçevede, kamu yararını önceleyen, ölçekler arası bütünlüğü göz önünde bulunduran, kentsel mekânın çevresinden yalıtılmadığı, içinde bulunduğu bağlamın parçası olarak ele alan yaklaşımlara gereksinim duyulmaktadır. Bunun için kentsel morfolojik araştırmalar ile pratikler arasında ilişkinin de sağlamlaştırılması sağlanmalıdır.

Kaynaklar

Alexander, C. (1966). A city is not a tree, *Design*, 206,47-55.

Alexander, C., Ishikawa S., Silverstein, M. (1977). *A pattern language*. New York: Oxford University Press,

Aru, K. A. (1998). *Türk Kenti*. İstanbul: Yem.

Bademli, R. (2002). *Plan uygulamaları. İmar Hukukunda Toplum ve Mimarlık*. İstanbul: TMMOB Mimarlar Odası Genel Merkezi.

Conzen, M. R. G. (1969). *Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis*. London: Institute of British Geographers Publication 27, 2nd edn., Institute of British Geographers.

- Conzen, M.R.G. (1975) ‘Geography and townscape conservation’, in Uhlig, H. and Lienau, C. (Eds) Anglo-German Symposium in Applied Geography, *Giessen-Wiirzburg-Munche*, 1973 (Giessen, Lenz) 95-102.
- Cullen, G. (1961). *Townscape*. New York: Reinhold,
- Eldem, S. H. (1954). *Türk evi plan tipleri*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Günay, B. (2006). Şehircilik-Planlama-Tasarlama-Mimarlık-Peyzaj, *Planlama*, 4, 19-22.
- Habraken, N. J. (2000). *The structure of the ordinary*. Cambridge: MIT.
- Hall, T. (2008). The form-based development plan: bridging the gap between theory and practice in urban morphology, *Urban Morphology*, 12(2), 77-95.
- Jacobs, J. (1961). *The death and life of great American cities*. New York: Vintage Books.
- Krieger, A. & Saunders, W. S. (2009). *Urban Design*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Larkham, P. & Jones A. N. (1991). *A Glossary of Urban Form*. Birmingham: Historical Geography Research Series no:26, Urban Morphology Research Group, University of Birmingham.
- Kropf, K. (2014). Ambiguity in the definition of built form, *Urban Morphology*, 18, 41-57.
- Kropf, K. (2017). *The handbook of urban morphology*. Chichester, West Sussex, UK: Wiley.
- Kropf, K. & Malfroy, S. (2013). What is urban morphology supposed to be about? Specialization and the growth of a discipline, *Urban Morphology*, 17(2), 128-131.
- Lynch, K. (1960). *The image of the city*. Massachusetts: MIT Press.
- Moudon, A. V. (1992). A Catholic Approach to Organizing What Urban Designers Should Know, *Journal of Planning Literature*, 6(4), 332-349.
- Moudon, A. V. (1997). Urban morphology as an emerging interdisciplinary field, *Urban Morphology*, 1, 3–10.
- Oliveira, V. (2016). *Urban Morphology: An Introduction to the Study of the Physical Form of Cities*. Switzerland: Springer.
- Scheer, B. C. (2016). The epistemology of urban morphology, *Urban Morphology*, 20(1), 5-17.
- Schlüter, O. (1899). Bemerkungen zur Siedelungs- geographie, *Geographische Zeitschrift*, 5, 65–84.
- Tekeli, İ. (1998). *Türkiye’de Cumhuriyet döneminde kentsel gelişme ve kent planlaması*. Sey, Y. (ed.) 75. yılda değişen kent ve mimarlık. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Tibbalds, F. (2001). *Making people-friendly towns*. London: Taylor & Francis.
- Trancik. R. (1986). *Finding Lost Space: Theories of Urban Design*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Ünlü, T. (2013) Transformation of a Mediterranean port city into a ‘city of clutter’: Dualities in the urban landscape – The case of Mersin, *Cities*, (30), 175-185.
- Ünlü T (2018). Planning practice and the shaping of the urban pattern. In Oliveira V (ed) Teaching urban morphology. Switzerland: Springer, pp 31-49
- Ünlü T, Baş Y (2017). Morphological processes and the making of residential forms: morphogenetic types in Turkish cities. *Urban Morphology* 21(2):105-122

"DeğişKent" Değişen Kent, Mekân ve Biçim
Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu
ISBN: 978-605-80820-1-4

Whitehand, J. W. R. (2001) 'British urban morphology: the Conzenian tradition', *Urban Morphology*, 5(2), 103-109.

Whitehand, J.W.R. (2009) The structure of urban landscapes: strengthening research and practice, *Urban Morphology*, 13(1), 5-27.